

MARTA WOŹNIAK

WSPÓŁCZEŚNI ASYRYJCZYCY I ARAMEJCZYCY

**Bliskowschodni chrześcijanie
w poszukiwaniu tożsamości narodowej**

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

WSPÓŁCZEŚNI ASYRYJCZYCY I ARAMEJCZYCY

[Kup książkę](#)

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

[Kup książkę](#)

MARTA WOŹNIAK

WSPÓŁCZEŚNI ASYRYJCZYCY I ARAMEJCZYCY

**Bliskowschodni chrześcijanie
w poszukiwaniu tożsamości narodowej**

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

ŁÓDŹ 2014

[Kup książkę](#)

Marta Woźniak – Uniwersytet Łódzki, Wydział Studiów Międzynarodowych i Politologicznych
Katedra Bliskiego Wschodu i Północnej Afryki
90-131 Łódź, ul. Narutowicza 59a

RECENZENCI

Marek M. Dziekan, Stanisław Obirek

EDYCJA TEKSTU, SKŁAD, ŁAMANIE

Ibidem s.c.

B. Walicka, A. Łopatka

PROJEKT OKŁADKI

Barbara Grzeszczak

Na okładce wykorzystano grafikę autorstwa Pawła Piekarskiego

Wydrukowano z gotowych materiałów dostarczonych do Wydawnictwa UŁ
przez Katedrę Bliskiego Wschodu i Północnej Afryki UŁ

© Copyright by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2014

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
Wydanie I. W.06653.14.0.D

ISBN (wersja drukowana) 978-83-7969-264-4
ISBN (ebook) 978-83-7969-742-7

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
90-131 Łódź, ul. Lindleya 8
www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. (42) 665 58 63, faks (42) 665 58 62

[Kup książkę](#)

Rodzicom i Bratu

Spis treści

Podziękowania	11
Wstęp	13
Rozdział 1. Wprowadzenie do obszaru badań	21
1.1. Metodologiczne podstawy badań	21
1.1.1. Teoria ugruntowana	21
1.1.2. Cel badań, problemy badawcze	23
1.2. Badania narodowościowe	25
1.2.1. Naród	26
1.2.1.1. Naród jako demos i etnos	27
1.2.1.2. Narodziny narodu	29
1.2.2. Nacjonalizm	30
1.2.3. Ojczyzna i patriotyzm	32
1.2.4. Diaspora	34
1.2.5. Historia badań narodowościowych	34
1.2.6. Asyrianizm i arameizm	41
1.2.7. Podsumowanie	43
1.3. Problematyka tożsamości	45
1.3.1. Tożsamość – główne teorie	47
1.3.2. Rozróżnienia tożsamości	51
1.3.2.1. Tożsamość jednostkowa i społeczna	53
1.3.2.2. Tożsamość etniczna i narodowa	56
1.3.3. Mit a tożsamość	58
1.3.4. Tożsamość a globalizacja	60
1.3.5. Podsumowanie	62
1.4. Kontrowersje wokół nazwy	63
1.4.1. Argumenty zwolenników tezy asyryjskiej	66
1.4.2. Argumenty przeciwników tezy asyryjskiej	69
1.4.3. Spory w łonie samej wspólnoty oraz nazewnictwo w krajach imigracji	73
1.5. Język	75
1.6. Religia	79
Rozdział 2. Asyryjczycy/Aramejczycy na Bliskim Wschodzie.	
Zarys historyczny i współczesność	84
2.1. Początki	84
2.2. Pod panowaniem arabskim	87

2.3. Wiek XIX	92
2.4. I wojna światowa	99
2.5. Lata międzywojenne	104
2.5.1. Turcja po I wojnie światowej	105
2.5.2. Persja po I wojnie światowej	105
2.5.3. Irak po I wojnie światowej	106
2.5.4. Asyryjczycy po I wojnie światowej	108
2.6. II wojna światowa	119
2.6.1. Turcja po II wojnie światowej	121
2.6.2. Iran po II wojnie światowej	122
2.6.3. Irak po II wojnie światowej	125
2.6.4. Syria po II wojnie światowej	129
Rozdział 3. Współcześni Asyryjczycy/Aramejczycy w diasporze	130
3.1. Diaspora	130
3.1.1. Ameryka Północna	132
3.1.1.1. Stany Zjednoczone	132
3.1.1.2. Kanada	136
3.1.2. Europa i Azja	136
3.1.2.1. Szwecja	136
3.1.2.2. Niemcy	137
3.1.2.3. Holandia	138
3.1.2.4. Francja	138
3.1.2.5. Rosja	139
3.1.2.6. Grecja	139
3.1.2.7. Belgia	140
3.1.2.8. Szwajcaria	140
3.1.2.9. Wielka Brytania	140
3.1.2.10. Armenia	141
3.1.2.11. Gruzja	141
3.1.3. Ameryka Południowa	143
3.1.3.1. Brazylia	143
3.1.3.2. Argentyna	143
3.1.4. Australia i Nowa Zelandia	144
3.1.5. Religia a polityka w diasporze	145
3.1.6. Organizacje asyryjskie oraz aramejskie	149
3.1.7. Problem asymilacji	153
3.1.8. Podsumowanie	155
3.2. Internet jako narzędzie kształtowania tożsamości	156
3.2.1. Cyber-Asyria/Cyber-Aram	157
Rozdział 4. Tożsamość i historia w świadomości współczesnych	
Asyryjczyków/Aramejczyków w świetle badań ankietowych	161
4.1. Metoda, techniki badań i procedura opracowywania wyników	161
4.2. Charakterystyka badanych osób	167
4.2.1. Płeć	167
4.2.2. Wiek	167
4.2.3. Kraje pochodzenia	169

4.2.4. Kraje zamieszkania.....	171
4.2.5. Wykształcenie	173
4.2.6. Struktura zawodowa	174
4.2.7. Pochodzenie rodziców respondentów.....	176
4.2.8. Stan cywilny	180
4.2.9. Kraje pochodzenia partnerów	181
4.2.10. Pochodzenie partnerów.....	183
4.2.11. Dzieci.....	184
4.3. Badania właściwe	185
4.3.1. Tożsamość.....	185
4.3.2. Kwestie językowe	187
4.3.2.1. Znajomość syryjskiego języka klasycznego	187
4.3.2.1.1. Stopień opanowania klasycznego języka syryjskiego	188
4.3.2.2. Znajomość języka aramejskiego	188
4.3.2.2.1. Stopień opanowania języka aramejskiego	189
4.3.2.2.2. Znajomość dialektów aramejskiego.....	190
4.3.2.2.3. Sposoby uczenia się aramejskiego.....	191
4.3.2.3. Znajomość języków używanych w konkretnych interakcjach	191
4.3.2.3.1. Język komunikacji z rodzicami.....	191
4.3.2.3.2. Język komunikacji z dziadkami	192
4.3.2.3.3. Język komunikacji z rodzeństwem.....	194
4.3.2.3.4. Język komunikacji w szkole/pracy	196
4.3.2.3.5. Język komunikacji w innych sytuacjach	197
4.3.2.4. Rodzaje znajomości języków	199
4.3.2.4.1. Pisanie	199
4.3.2.4.2. Czytanie	200
4.3.2.4.3. Myślenie	200
4.3.3. Uczestnictwo w kulturze	203
4.3.3.1. Prasa.....	203
4.3.3.2. Telewizja.....	206
4.3.3.3. Radio.....	209
4.3.3.4. Internet	210
4.3.3.5. Książki.....	215
4.3.3.6. Znani rodacy	218
4.3.4. Tradycja i historia	223
4.3.4.1. Znaczenie tradycji.....	223
4.3.4.2. Istotność tradycji	226
4.3.4.3. Elementy tradycji.....	227
4.3.4.4. Przestrzeganie tradycji.....	229
4.3.4.5. Sposoby pielęgnowania tradycji.....	230
4.3.4.6. Znajomość historii rodzinnej	232
4.3.5. Spotkania rodzinne i święta.....	232
4.3.5.1. Okazje do spotkań rodzinnych.....	233
4.3.5.2. Istotność świąt	234

4.3.6. Religijność	236
4.3.6.1. Przynależność religijna	236
4.3.6.2. Praktyki religijne.....	238
4.3.6.3. Nasilenie praktyk religijnych.....	239
4.3.7. Więzy społeczne	240
4.3.7.1. Zainteresowanie życiem rodaków.....	240
4.3.7.1.1. Geograficzne rozłożenie zainteresowania	241
4.3.8. Symbole narodowe	243
4.3.9. Stopień asymilacji	246
4.3.9.1. Poparcie dla organizacji.....	246
4.3.9.2. Poparcie dla klubów sportowych.....	247
4.3.9.3. Integracja w krajach zamieszkania.....	249
4.3.10. Przekonania i emocje	251
4.3.10.1. Świadomość pochodzenia	251
4.3.10.2. Poczucie szczęścia z przynależności do wspólnoty.....	252
4.3.10.3. Pochodzenie od starożytnych imienników.....	252
4.3.10.4. Poczucie przynależności do rdzennych ziem	253
4.3.10.5. Indywidualne dociekania historii przodków.....	254
4.3.10.6. Preferencja tradycyjnej kuchni, muzyki, zwyczajów.....	254
4.3.10.7. Duma ze wspólnoty	255
4.3.11. Tożsamość.....	255
4.3.11.1. Najważniejsze zagrożenia dla tożsamości	255
4.3.11.2. Istotność zachowania tożsamości.....	258
4.3.11.3. Sposoby zachowania tożsamości.....	259
4.3.12. Wolne wnioski.....	262
4.4. Analiza.....	263
Zakończenie	274
Spis tabel	279
Spis wykresów.....	281
Spis ilustracji	285
Bibliografia	291
Aneks 1. Ankieta „Tożsamość asyryjska”	310
Aneks 2. Ankieta „Tożsamość aramejska”	319
Aneks 3. Ankieta „Assyrian Identity”	328
Aneks 4. Ankieta „Aramean (Suryoyo) Identity”	337
Aneks 5. Ankieta „Assyrische Identität”	346

Podziękowania

Moja przygoda z tymi, którzy samych siebie zważyli Asyryjczykami lub Aramejczykami, zaczęła się w 2001 roku w Södertälje w Szwecji – ich nieoficjalnej stolicy w Europie. To wtedy po raz pierwszy doświadczyłam gościnności i uprzejmości chrześcijańskiej mniejszości, dumnie wywodzącej swój rodowód od starożytnych imienników z Bliskiego Wschodu. Zaintrygowana obrazami, na których patriarchowie w turbanach dzierżyli pastorały oplecione złotymi wężami, postanowiłam znaleźć odpowiedź na pytanie: „Kim są owi wygnańcy z kolebki cywilizacji znad Tygrysu i Eufratu?”

Przez kolejne lata jeszcze wiele razy byłam gościem w asyryjskich/aramejskich domach i kościołach, rozrzuconych po całym świecie – wsłuchiwałam się w głosy, które kreśliły różne wizje przeszłości i przyszłości. Niezastąpionym źródłem informacji były też asyryjskie i aramejskie strony internetowe, których rozwój i dywersyfikację w ciągu ponad dekady obserwowałam z wielką ciekawością, zastanawiając się, czy i w jakim stopniu rodzące się w przestrzeni wirtualnej „Cyber-Asyria” oraz „Cyber-Aram” mogą zastąpić opisywanemu przeze mnie ludowi ojczyznę. Swoje przemyślenia zawarłam w kilku artykułach, a wreszcie w pracy doktorskiej. Książka niniejsza jest nieco zmodyfikowaną, mam nadzieję, że lepszą, wersją tej ostatniej.

Nie powstałaby ona, gdyby nie pomoc i wsparcie wielu osób – przede wszystkim mojego promotora i Mistrza, prof. Marka M. Dziekana, któremu pragnę podziękować jako pierwszemu – pisanie pracy pod jego kierunkiem było zaszczytem, a jednocześnie przyjemnością. Następnie podziękowania należą się mojemu recenzentowi, prof. Michaelowi Abdalli, oddanemu propagatorowi sprawy asyryjskiej, który ułatwił mi kontakt ze swoimi rodakami i krewnymi w Szwecji, Niemczech oraz na Ukrainie, a także wraz z małżonką gościł mnie u siebie w Poznaniu. Profesor Witold Witakowski z Uniwersytetu w Uppsali dwukrotnie zaprosił mnie do Szwecji na słynne wśród młodych orientalistów „stypendium Witakowskiego”; oboje wraz

z żoną, dr Ewą Balicką-Witakowską, udostępni mi swoje materiały oraz służyli bezcennymi radami.

Na gruncie polskim moje zainteresowanie losami chrześcijan bliskowschodnich dzielali życzliwi mi arabiści – doktorzy Michał Moch, Bartłomiej Grysa oraz Sebastian Bednarowicz. Pod względem socjologicznym pracę tę na wczesnym etapie konsultował prof. Andrzej Flis z Uniwersytetu Jagiellońskiego, zaś na późniejszym prof. Ryszard Machnikowski z Uniwersytetu Łódzkiego. Pracy dr Bożeny Walickiej oraz dr. Jacka Walickiego książka zawdzięcza swój ostateczny kształt. Koleżanki i koledzy z Katedry Bliskiego Wschodu i Północnej Afryki Uniwersytetu Łódzkiego motywowali mnie i inspirowali – za co im bardzo dziękuję. Z zagranicznych naukowców wymienić muszę poznanych w Grenadzie na X Symposium Syriacum dr. George’a A. Kiraza, współzałożyciela *Gorgias Press*, prof. Edwarda Y. Odisho z Northeastern Illinois University, dr Naures Atto z Uniwersytetu w Lejdzie oraz Sonera Öndera z Uniwersytetu w Sztokholmie, którzy zechcieli mi udostępnić swoje teksty. Johny Messo, przewodniczący Syriac Universal Alliance (obecnie World Council of Arameans), oraz jego współpracownik, Emanuel Barhaido, pomogli mi dotrzeć do aramejskich respondentów. Żałuję, że nie było mi dane poznać osobiście dr. Fuata Deniza z Uniwersytetu w Örebro, na którego publikacjach częściowo się opierałam, a który został tragicznie zamordowany w Szwecji w 2007 roku.

Osobne podziękowania składam Eliasowi Mardiniemu za napisanie listu, od którego wszystko się zaczęło, oraz jego rodzinie w Södertälje za życzliwość okazaną nieznanej polskiej studentce.

Nigdy nie napisałabym tej książki, gdyby nie wsparcie mojej rodziny. W skonstruowaniu elektronicznej wersji kilkunastu kwestionariuszy pomógł mi Brat, Tata był pierwszym recenzentem, Mama i Babcie zawsze we mnie wierzyły.

Na końcu pragnę podziękować wszystkim respondentom asyryjskim i aramejskim, z którymi rozmawiałam bezpośrednio oraz tym, którzy zechcieli poświęcić swój czas na wypełnienie długiej ankiety – bez ich odpowiedzi moja praca byłaby wyłącznie kompilacją tego, co napisano wcześniej.

Łódź, sierpień 2012 roku

Wstęp

Niniejsza książka stanowi studium współczesnego doświadczenia aramejskojęzycznych chrześcijan wywodzących się z Bliskiego Wschodu. Ta jedna z najdawniejszych chrześcijańskich mniejszości na świecie, będąca historycznie ważną, a zarazem tragiczną ofiarą regionalnych konfliktów i nacjonalizmów, której liczebność według różnych źródeł waha się od 1 mln do 4 mln¹, jest obecnie podzielona na kilka odłamów, zamieszkujących zarówno swoje rdzenne tereny (Irak, Iran, Syrię, Turcję), jak i diasporę. Spośród nich najistotniejsze są rywalizujące ze sobą frakcje asyryjska oraz aramejska², które – co staram się wykazać na bazie przeprowadzonych przez mnie badań komparatystycznych – łączy bardzo wiele, lecz i dzieli немало – podgrupy różni przede wszystkim percepcja pochodzenia i wizja przyszłości.

Jeszcze ponad stulecie temu opisywaną wspólnotę charakteryzowała silna świadomość etniczno-religijna, którą na ojczystych terenach umacniały: autorytet Kościoła, rolnicza struktura społeczna, życie blisko siebie, endogamia, brak integracji ze społeczeństwem regionu, dodatkowo prześladowania lub wspomnienia o nich. Pojawienie się chrześcijańskich misjonarzy z Zachodu zaowocowało wykształceniem nowej grupy społecznej – nacjonalistycznie nastawionych działaczy, którzy założyli pierwsze organizacje o profilu narodowościowym.

Transformacja tradycyjnej tożsamości w kierunku etniczno-narodowym rozpoczęła się pod wpływem zmian strukturalnych zachodzących w spo-

¹ Realistycznie są to 2 mln osób.

² Z tego względu piszę o „Asyryjczykach” i „Aramejczykach”; nie rozstrzygam, czy należą oni do jednej i tej samej grupy etnicznej czy też do dwóch grup bardzo blisko ze sobą spokrewnionych. W fragmentach dotyczących całej wspólnoty stosuję zapis z ukośnikiem (Asyryjczycy/Aramejczycy) bądź z myślnikiem (np. mniejszość asyryjsko-aramejska). Zdaję sobie przy tym sprawę, że jest to rozwiązanie arbitralne, a jednocześnie kompromisowe – pomiędzy ekonomią języka (preferującą jak najkrótsze nazwy, stąd decyzja o pominięciu jeszcze jednej nazwy – „Chaldejczycy”), a chęcią objęcia jak najszerszego spektrum postaw i identyfikacji. Na temat nazwy zob. więcej w podrozdziale 1.4.

łecznościach na Bliskim Wschodzie, a nasiliła się w diasporze. W XX wieku nastąpiła masowa emigracja Asyryjczyków/Aramejczyków z rdzennych terenów, która rzuciła ich w wir modernizacji. Mimo że pierwsze pokolenie imigrantów było niemal zupełnie nieprzygotowane na wyzwania współczesności, szybko wypracowało pewne mechanizmy utrzymania dawnej tożsamości, rozwijane następnie przez kolejne pokolenia. Do tych mechanizmów należały: odwiedziny ojczystych ziem, moralne i finansowe wspieranie rodaków, którzy zostali na Bliskim Wschodzie, częste spotkania w rodzinnym gronie, aktywna partycypacja w inicjatywach asyryjskich/aramejskich klubów, promowanie endogamii, wreszcie kontrola społeczna (wpisująca się w kolektywistyczną „kulturę wstydu” poprzez stanie na straży honoru poszczególnych członków mniejszości³). Z drugiej strony nasiliły się, szczególnie wśród elit intelektualnych, tendencje do budowania asyryjskiego, a potem także aramejskiego narodu.

Na przeszkodzie wykrystalizowaniu się nowej, jednolitej tożsamości narodowej – oprócz czynników zewnętrznych – stoi multietniczność badanej grupy, przejawiająca się w używaniu przez jej członków wielu języków (tureckiego, perskiego, arabskiego, rozmaitych dialektów aramejskiego, ostatnio również języków zachodnich) oraz przynależność do kilku Kościołów orientalnych. Wymienione różnice przekładają się na odmienne postrzeganie własnego pochodzenia oraz tożsamości grupowej, sprawiając, że szczególnie w Europie pogłębia się podział na Asyryjczyków i Aramejczyków.

Wielu Asyryjczyków kultywuje bowiem etniczną mitologię odwołującą się do tradycji imperium asyryjskiego (zniszczonego przez Babilończyków, Medów i Scytów w VII wieku p.n.e.⁴), która przekształca ich pierwotną religijną i językową tożsamość w etniczny nacjonalizm⁵, tzw. asyrianizm. Ideę pochodzenia od Asyryjczyków z epoki żelaza odrzuca grupa identyfikująca się jako Aramejczycy (arameizm), wywodząca swoje pochodzenie od lewantyńskich imienników.

³ O społecznym odczuwaniu wstydu przez członków opisywanej wspólnoty w Europie zob. N. Atto, „»We have come here and left all the shame and sin behind there«: Changes in the understanding of Shame and Sin among Suryoye in Europe”, Presentation Symposium Syriacum, Malta 2012.

⁴ Co prawda, jeszcze przez trzy lata wojska asyryjskie, wspierane przez Egipcjan, stawiały gdzieś opór, ale zburzenie Niniwy w 612 roku p.n.e. stało się symbolem upadku Asyrii.

⁵ Por. K. L. Ross, *Note on the Modern Assyrians*, „The Proceedings of the Friesian School”, <http://web.archive.org/web/20000816221217/http://www.friesian.com/notes/note-n.htm>, data wejścia 14.08.2009.

W rzeczywistości mieszanie ras – starożytnych Asyryjczyków z napływowymi Aramejczykami oraz wieloma innymi semickimi ludami – które dokonywało się przez stulecia, nie pozwala na jasne stwierdzenie, która grupa „ma rację”. Nie jest to zresztą celem mojej pracy. Pragnę jedynie spróbować prześledzić, w jaki sposób kształtuje się współczesna tożsamość asyryjska i/lub aramejska, w jaki sposób linie z przeszłości przebiegają, transformują się, jakie nowe elementy są dodawane w postrzeganiu własnej tożsamości przez Asyryjczyków i Aramejczyków⁶. Stoję na stanowisku, że wszystkie tożsamości są konstruowane, tym samym ich „prawdziwość” bądź „fałszywość” uznaję za określenia irrelevantne.

Zresztą, jak stwierdził Zygmunt Bauman, epoka, w której żyjemy, to „czasy ponowoczesne”, charakteryzujące się m.in. kryzysem, wręcz dekonstrukcją wielkich pojęć, takich jak: naród, narodowość, nacjonalizm czy właśnie tożsamość. W epoce nowożytnej nauki społeczne nie poświęciły powyższym zagadnieniom pogłębionej refleksji, dopiero globalizacja wymogła próbę osadzenia ich w nowym, krytycznym kontekście⁷. Współczesne debaty o tożsamościach zbiorowych i kulturze dobitnie zaświadczej, jak istotne są nadal w skali społecznej problemy identyfikacji narodowej i etnicznej. Nacjonalizm to bodajże jedyna dzisiaj globalna ideologia, która, wbrew prognozom sprzed lat, wcale nie traci na popularności, a wręcz przeciwnie – jej atrakcyjność wzrasta. Niesie to ze sobą zarówno szanse, jak i potencjalne zagrożenia. Troska o zachowanie różnorodności kulturowej narodów świata, a zarazem lęk przed konfliktogennymi separatyzmami, to tylko niektóre przykłady wskazujące na aktualność i wagę problemu⁸.

Jednym z obszarów wstrząsanych od wieków konfliktami na tle etnicznym i narodowym jest Bliski Wschód, którego dzieje długo opowiadane były niemal wyłącznie z punktu widzenia muzułmanów. Argument stanowienia przez nich większości w regionie nie usprawiedliwia pomijania perspektywy mniejszości religijnych. Islam bowiem nie istniał nigdy w kontekście wolnym od wpływów innych religii. Tak jak jego wyznawcy mieli olbrzymi i niepodważalny wpływ na niemuzułmanów, tak ci ostatni stanowili – dzięki samemu swemu istnieniu – jeden z powodów ciągłego rozwoju

⁶N. Atto, „Perception of Identity Among Suroye in European Diaspora”, Presentation Symposium Syriacum, Sayyidar al-Bir 2004.

⁷M. Dudziak, rec. pracy *Naród – tożsamość – kultura. Między koniecznością a wyborem*, W. J. Burszta, K. Jaskułowski, J. Nowak (red.), Warszawa 2005, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” 41/2006, s. 253.

⁸Por. *Dylematy tożsamości*, „Horyzonty Wychowania”, 4/2005 (7), s. 237–257.

muzułmańskich społeczeństw i reżimów, a nawet całej cywilizacji islamu. Prezentowane w książce ujęcie rozwoju tożsamości i nacjonalizmu wśród wspólnoty asyryjsko-aramejskiej ilustruje wielowymiarową dynamikę historii i podważa pogląd o jednokierunkowości relacji większości-mniejszości czy silniejszego-słabszego⁹. Co więcej, wpisuje się w nader aktualne badania nad rolą jednostek i grup tworzących narodowy margines (mniejszości narodowych, imigrantów, pracowników-obcokrajowców).

Celem moich badań było zidentyfikowanie i opisanie tożsamości Asyryjczyków i Aramejczyków w krajach ich pochodzenia oraz w diasporze, jak również zrozumienie i wyjaśnienie, w jaki sposób owa tożsamość jest przekształcana przez wspólnotę, zwłaszcza przez elity używające jako budulca historii etnicznych stosunków z innymi grupami oraz polityki tożsamościowej.

U podstaw pracy legło założenie, że transformacja tożsamości etnicznej/narodowej zachodzi w określonych historycznych, społeczno-ekonomicznych, politycznych i kulturowych okolicznościach, zaś ludzie sami się definiują, szukają znaczenia i sensu, mają własne koncepcje tożsamości. Innymi słowy, tożsamość narodowa ma charakter relacyjny i dialogowy – jest aktywnie utrzymywana i przekształcana przez jednostki w konkretnych historycznych i społecznych warunkach.

Takie założenie przekłada się na wybór metodologii – zarówno historycznej, jak i socjologicznej, gdyż zastosowanie tylko jednej z nich uniemożliwiłoby holistyczne zrozumienie zagadnienia. Komparatystyczna perspektywa historyczna jest konieczna, by pojąć ciągły i zmieniający się charakter tożsamości, ukazać, w jaki sposób identyfikacja asyryjsko-aramejska kształtowała się w różnych okresach i krajach. Bez perspektywy socjologicznej z kolei niemożliwe byłoby uzyskanie nowego materiału badawczego i zweryfikowanie tezy o transformacji tożsamości omawianej grupy w kierunku bardziej narodowej. Zastosowanie dwóch komplementarnych perspektyw wymogło podział pracy na część teoretyczno-historyczną oraz socjologiczną.

Książka składa się z czterech rozdziałów. W rozdziale pierwszym, który ma charakter wprowadzający do zagadnienia, zostaną omówione cele i problemy badawcze, jak również badania narodowościowe, z kluczowymi

⁹ Por. A. I. Laing-Marshall, „Modern Assyrian Identity and the Church of the East: An Exploration of Their Relationship and the Rise of the Assyrian Nationalism, From the World Wars to 1980”, niepublikowana praca magisterska, Department of History, University of Saint Michael's College, Toronto School of Theology, Toronto 2001, s. 131–132.

dla pracy pojęciami narodu, nacjonalizmu, ojczyzny ideologicznej, diaspory, asyrianizmu oraz arameizmu. Zawiera on również historię badań narodowościowych. Podrozdział poświęcony tożsamości przedstawia różnorakie podejścia do tożsamości narodowej, albowiem książka pod względem metodologicznym nie czerpie z jednej teorii tożsamości, a z kilku uzupełniających się koncepcji. Mit oraz globalizacja to zagadnienia, które zasłużyły na odrębne omówienia ze względu na ich istotność dla badanej wspólnoty – wokół mitu powrotu koncentruje się bowiem wiele asyryjsko-aramejskich narracji, zaś globalizacja przyspiesza proces transformacji tożsamości.

Niezwykle ważną kwestię stanowi sprawa nazwy, gdyż jest ona jedną z najbardziej antagonizujących wspólnotę. W tej części książki zaprezentowane zostały argumenty zarówno zwolenników, jak i przeciwników obu nazw – „asyryjskiej” oraz „aramejskiej”. Grupę na tle innych mniejszości bliskowschodnich wyróżnia unikatowy język i przynależność do syryjskich Kościołów orientalnych – tym dwóm zagadnieniom poświęcone są ostatnie podpunkty omawianego rozdziału.

Rozdział drugi szkicuje historię wspólnoty od przyjęcia chrześcijaństwa w pierwszych wiekach naszej ery do czasów współczesnych, przy czym najwięcej uwagi poświęcono kluczowym dla Asyryjczyków/Aramejczyków momentom minionego wieku, takim jak rozpad imperium osmańskiego i stworzenie narodowego państwa tureckiego, które były związane z wymuszonymi migracjami i masową eksterminacją omawianej populacji. Odrębne punkty opisują sytuację Asyryjczyków/Aramejczyków w Iraku, Iranie i Syrii, czyli we wszystkich państwach, których tereny tradycyjnie zamieszkiwali. Ramy chronologiczne wyznaczają dwie wojny światowe.

Dociekania historyczne kontynuowane są w rozdziale trzecim, który bada asyryjsko-aramejską diasporę żyjącą w Ameryce Północnej (w Stanach Zjednoczonych i Kanadzie), Europie i Azji (w Szwecji, Niemczech, Holandii, Francji, Rosji, Grecji, Belgii, Szwajcarii, Wielkiej Brytanii, Armenii i Gruzji), Ameryce Południowej (w Brazylii i Argentynie) oraz w Australii i Nowej Zelandii. Kwestie dotyczące diaspory jako całości zostaną omówione w odrębnych podpunktach, mianowicie: powiązania między religią a polityką ze szczególnym uwzględnieniem roli patriarchów pełniących funkcję tradycyjnych przywódców, następnie przykładowe organizacje asyryjskie i aramejskie, wreszcie problem asymilacji, który stanowi największe zagrożenie dla tożsamości asyryjsko-aramejskich emigrantów i ich potomków. Rozdział zamykają rozważania nad Internetem jako na-

rzędziem kształtowania dwóch wirtualnych rzeczywistości: Cyber-Asyrii i Cyber-Aramu, wraz z opisem najważniejszych stron internetowych, które odwiedzają członkowie obu podgrup. Te rozważania, mimo że niezbyt obszerne ilościowo, uznaję za nader istotne dla zrozumienia procesów tożsamościowych, jakim podlegają Asyryjczycy i Aramejczycy.

Najobszerniejszy rozdział, czwarty, napisany z perspektywy socjologicznej, zaczyna się od części teoretycznej – przedstawiającej model triangulacyjny, techniki badań i procedurę opracowania danych. Te ostatnie pozyskane zostały za pomocą elektronicznych ankiet poświęconych asyryjskiej oraz aramejskiej tożsamości, wywiadów, obserwacji uczestniczących i analizy tekstów pisanych; różne źródła i metody zostały użyte świadomie, aby zwiększyć wiarygodność badań własnych. Wybór wątków poruszanych podczas wywiadów i ankiet został teoretycznie umocowany w cytowanej w rozdziale pierwszej literaturze o kształtowaniu się narodów i tożsamości.

W tej części książki, oprócz charakterystyki badanych (m.in. państw ich pochodzenia i zamieszkania, struktury zawodowej, endogamii), przedstawione i przeanalizowane zostaną następujące zagadnienia: czynniki decydujące o przynależności do wspólnoty, używanie unikatowego języka a wielojęzyczność grupy, organizacja społeczna, uczestnictwo w kulturze, znajomość historii, pielęgnowanie tradycji, formalna przynależność religijna i deklarowana religijność, więzi społeczne, internalizacja symboli narodowych, stopień asymilacji (selektywny wybór elementów z innych kultur), poparcie dla organizacji i klubów sportowych, poglądy i emocje, w końcu zagrożenia dla tożsamości zbiorowej i sposoby jej chronienia. Odpowiedzi na pytania otwarte oraz wpisy w rubryce „wolne wnioski” ujawniają dodatkowo społeczne podziały, które w pytaniach zamkniętych rozmyślnie nie zostały zasugerowane. W aneksie znajdują się ankiety w trzech wersjach językowych – angielskiej i niemieckiej (które zostały użyte w badaniach) oraz ich tłumaczenia na język polski.

Jeśli chodzi o literaturę, to tematowi ewolucji asyryjsko-aramejskiej tożsamości poświęcono wyjątkowo niewiele analiz, poza studiami dotyczącymi konkretnych diaspor. Zdecydowanie więcej materiałów publikuje strona asyryjska (przede wszystkim na łamach JAAS – „Journal of Assyrian Academic Studies”), starałam się jednak pokazać poglądy obu opisywanych frakcji; cytuję więc zarówno proaramejskiego Jeana M. Fiey’a, jak i proasyryjskiego Simo Parpolę. Część historyczną pracy oparłam głównie na dwóch książkach Johna Josepha: *The Nestorians and Their Muslim Neighbors. A Study of Western*

Influence on Their Relations z 1961 roku oraz *The Modern Assyrians of the Middle East. Encounters with Western Christian Missions, Archeologists, and Colonial Powers* z 2000 roku, jak również na klasycznym dziele Aziza S. Atiyi *A History of Eastern Christianity* z 1968 roku (polskie tłumaczenie: *Historia Kościołów Wschodnich*, Warszawa 1978). Natomiast rozdział poświęcony diasporze w dużej mierze powstał na bazie książki Madawi Al-Rasheed *Iraqi Assyrian Christians in London: The Construction of Ethnicity* z 1998 roku, pracy magisterskiej Andrei I. Laing-Marshall „Modern Assyrian Identity and the Church of the East: An Exploration of Their Relationship and the Rise of the Assyrian Nationalism, From the World Wars to 1980” z 2001 roku oraz niepublikowanego tekstu referatu Naures Atto „Perception of Identity Among Suroye in European Diaspora”, wygłoszonego na Symposium Syriacum w 2004 roku¹⁰.

Należy również wspomnieć o polskiej literaturze przedmiotu – na rodzimym gruncie tematyką asyryjską od lat zajmuje się Michael Abdalla, którego publikacje, choć dotyczą głównie kwestii związanych z kulturą żywienia na Bliskim Wschodzie, dotykają również problemów tożsamości Asyryjczyków¹¹.

¹⁰ Już po zakończeniu przeze mnie badań i zbierania materiałów do książki wyszedł drukiem doktorat N. Atto, *Hostages in the Homeland, Orphans in the Diaspora: Identity Discourses Among the Assyrian/Syriac Elites in the European Diaspora*, Leiden 2011. W tym samym roku została obroniona praca magisterska A. Burćaka, „Assyrian Transnational Politics: Activism From Europe Towards Homeland”, Middle East Technical University, Cypr Północny 2011.

¹¹ M. Abdalla: *W kręgu asyryjskiej tradycji*, „Poznaj świat”, nr 1, 1985, s. 8–10; *Z kręgu folkloru chrześcijańskich Asyryjczyków*, „Literatura Ludowa”, nr 4–6, 1986, s. 63–76; *Losy Asyryjczyków*, „Sprawy Narodowościowe. Seria nowa” 2/1 (2), 1993, s. 67–82; *Asyryjska diaspora*, „Sprawy Narodowościowe. Seria nowa” 3/1 (4), 1994, s. 55–75; *Problemy kultury ludności asyryjskiej na pograniczu syryjsko-turecko-irackim* [w:] T. Smolińska (red.), *Pogranicze jako problem kultury*, Opole 1994, s. 131–139; *Asyryjczycy w Tur Abdinie między kurdyskim młotem a tureckim mieczem* [w:] I. Kabzińska-Stawarz, S. Szynkiewicz (red.), *Konflikty etniczne. Źródła – typy – sposoby rozstrzygania*, Warszawa 1996, s. 271–282; *Asyryjscy imigranci w Szwecji między tradycją a współczesnością* [w:] J. Mucha, W. Olszewski (red.), *Dylematy tożsamości europejskich pod koniec drugiego tysiąclecia*, Toruń 1997, s. 197–218; *O Kościele asyryjskim i męczeństwie chrześcijan Kościołów Wschodnich*, „Mozaika Obrzańska” nr 40/1, 1999, s. 10–15; *Kultura żywienia dawnych i współczesnych Asyryjczyków. Uwarunkowania społeczno-kulturowe*, Warszawa 2001, *O chrześcijaństwie asyryjskim wśród Arabów przed islamem. Zarys problematyki* [w:] S. Wojciechowski (red.), *Irak wczoraj i dziś*, Poznań 2005, s. 31–45. Tematyką asyryjską zajmuje się ponadto uczeń M. Abdalli – B. Grysa: *Asyryjski klasztor Mār Mātāy (św. Mateusza) w północnym Iraku* [w:] M. Abdalla (red.), *Niemuzułmańskie mniejszości Iraku. Historia – kultura – problemy przetrwania*, Poznań 2008, s. 167–175; *Sytuacja Asyryjczyków w północnym Iraku po obaleniu Saddama Husajna* [w:] A. Kapiszewski (red.), *Świat arabski w procesie przemian*, Kraków 2008, s. 205–217.

Co się tyczy części teoretycznej opracowania, to spośród licznych źródeł dotyczących tożsamości na uwagę zasługują dwie prace zbiorowe: *Kłopoty z tożsamością* pod redakcją Mariana Golki z 2006 roku oraz wydane rok później *Wokół tożsamości: teorie, wymiary, ekspresje*, zredagowane przez Irenę Borowik i Katarzynę Leszczyńską, ponadto publikacje Zygmunta Bauma i Zbigniewa Bokszańskiego. Z kolei prace Ernesta Gellnera i Benedicta Andersona wnoszą najwięcej do rozdziału o badaniach narodowościowych – jeśli nie pod względem ilościowym, to jakościowym. Artykuły Krzysztofa T. Koneckiego i Lecha M. Nijakowskiego stanowią zaś punkt wyjścia dla omówienia metodologii badań.

Refleksje prezentowane w toku pracy nie pretendują do całościowego opisu złożonego zjawiska rodzącej się tożsamości narodowej Asyryjczyków i Aramejczyków; mają jedynie zarysować niektóre wybrane, emblematyczne przejawy tejże, jej blaski, ale również cienie, będące znakiem pewnego kryzysu obecnego w społeczności asyryjsko-aramejskiej.

Rozdział 2

Asyryjczycy/Aramejczycy na Bliskim Wschodzie.

Zarys historyczny i współczesność

Proces ewolucji tożsamości asyryjsko-aramejskiej przedstawiony zostanie w kontekście historycznym, ponieważ rozważanie i przeformułowywanie przez Asyryjczyków/Aramejczyków swojej samoświadomości wspólnotowej wynikało w dużej mierze z presji wywieranych na nich na przestrzeni dziejów przez sąsiadów, lokalne rządy czy obce siły. Fakt, że różne władze prowadziły wobec Asyryjczyków/Aramejczyków politykę tłumienia, eksterminacji bądź koegzystencji, wskazuje na to, iż stanowili oni cele określonych działań ze strony większości. Z drugiej strony nie byli jedynie biernymi odbiorcami zewnętrznych wpływów, lecz również świadomymi autorami zmian. Innymi słowy, historia Asyryjczyków/Aramejczyków powinna być postrzegana jako wzajemne interakcje wspólnoty asyryjsko-aramejskiej z tymi grupami, które ją otaczały¹.

2.1. Początki

Położenie geopolityczne w istotny sposób wpłynęło na ukształtowanie się współczesnej tożsamości asyryjsko-aramejskiej. Na początku XIX wieku Asyryjczycy/Aramejczycy zamieszkiwali obszary Tur Abdinu, Van, Siirt, Hakkari (w dzisiejszej południowo-wschodniej Turcji), Salmas i Urmii w perskim Azerbejdżanie (w północno-zachodnim Iranie) oraz część południowego Kurdystanu, włącznie z równiną na północ od Mosulu². Naj-

---

¹ Por. A. I. Laing-Marshall, op. cit., s. 6.

² J. Joseph, *The Nestorians...*, s. 23. Wymienione tereny zajmują powierzchnię o wiele większą niż „pierwotna Asyria, która była bardzo niewielkim krajem. Nie większym od (...) Walii czy Palestyny. Z grubsza zajmowała tereny wzdłuż środkowego Tygrysu. Jej północny kraniec sięgał Mosulu”, cyt. za: H. Saggs, *The Might That Was Assyria*, London 1984, s. 2.

wyższym wzniesieniem ich rdzennych ziem była góra Dżilu (obecnie Cilo Daği) o wysokości 4168 m n.p.m.³

Region ten był zaludniony od niepamiętnych czasów – stąd jego określenie jako „kolebki cywilizacji”. Trudno określić dokładną chronologię przyjmowania chrześcijaństwa przez zamieszkałych te ziemie Syryjczyków z powodu braku danych historycznych⁴. Legendarne przekazy mówią o korespondencji pomiędzy królem Abgarem Czarnym z Osroene (Edessy) i Chrystusem⁵. W jej wyniku oraz w rezultacie wizyty św. Tadeusza Apostoła (utożsamianego z Judą Tadeuszem – jednym z siedemdziesięciu dwóch uczniów Jezusa) władca miał się nawrócić, zaś chrześcijaństwo miało stać się oficjalną religią jego państwa, a wkrótce także okolicznych królestw⁶. Inne legendy mówią o św. Tomasz⁷, który w drodze do Indii zatrzymał się nad jeziorem Urmia i ochrzcił niektórych spośród tamtejszych mieszkańców⁸. Jeszcze inny przekaz wspomina Bartłomieja i Addeusza (Tadeusza) i utrzymuje, że św. Mari, konwertyta pochodzący ze szlacheckiego perskiego rodu, zastąpił tego ostatniego wśród perskich chrześcijan. Najbardziej romantyczna legenda przypisuje pochodzenie Syryjczyków mędrcom ze Wschodu, którzy podążali za gwiazdą do Betlejem⁹.

Choć początki historii Syryjczyków nikną w pomroce dziejów, pewne jest, że na przełomie II/III wieku chrześcijanie zamieszkiwali tereny na wschód od Antiochii¹⁰. Niektórzy autorzy sugerują, że chrześcijańscy misjonarze

³ N. Awde, N. Lamassu, N. Al-Jeloo, op. cit., s. 5.

⁴ A. I. Laing-Marshall, op. cit., s. 17.

⁵ Abgar (lub Agbar) V miał cierpieć na trąd. Zwrócił się do Jezusa, jako sławnego uzdrowiciela, z prośbą o nawiedzenie jego królestwa. Chrystus odpowiedział, że nie może tego uczynić, gdyż ma zadanie do wykonania, lecz przyśle swych uczniów. Obietnicę wypełnił Addaj (Tadeusz), uczeń Tomasza, który ofiarował królowi Mandylion (tkaninę z wizerunkiem Jezusa), po czym ochrzcił go wraz z poddanymi. Przed śmiercią Tadeusz wyznaczył swego następcę, ustanawiając tradycję apostoelskiej sukcesji, zob. A. S. Atiya, op. cit., s. 211–212. Rozbudowaną wersję legendy zawiera kontrowersyjna *Doktryna Ad-daja*. Pierwszy raz zrelacjonował ją w IV wieku Euzebiusz z Cezarei, następnie historię powtórzył Efreem Syryjczyk.

⁶ N. Awde, N. Lamassu, N. Al-Jeloo, op. cit., s. 6.

⁷ Zob. apokryficzne *Dzieje św. Tomasza*, przypisywane edeskiemu autorowi Bardesane-sowi (154–222).

⁸ R. Le Coz, *Historie de L'Église d'Orient: Chrétiens d'Irak, d'Iran et de Turquie*, Paris 1995, s. 21.

⁹ J. Joseph, *The Nestorians...*, s. 24. Pierwszym bez wątplenia chrześcijańskim królem Edessy był Abgar IX (179–214).

¹⁰ Źródła potwierdzające ten fakt to m.in.: 1) epitafium biskupa Hieropolis (we Frygii), który podróżował pod koniec II stulecia do Syrii i północnej Mezopotamii, 2) *Kronika Edessy*, która podaje, że powódź zniszczyła chrześcijański kościół w 201 roku, 3) opowieść Euzebiusza o kontrowersjach wokół obchodów Wielkanocy z drugiej połowy II wieku.

zamierzali pierwotnie nawrócić wspólnoty żydowskie na Wschodzie¹¹, jednak wydaje się, iż to głównie syryjska oraz perska ludność odpowiedziała na ewangelizację¹².

Pół tysiąclecia panowania Partów zakończyli w 224 roku Sasanidzi, generalnie tolerancyjni wobec swych chrześcijańskich poddanych, choć sporadycznie dopuszczający się prześladowań, podczas których Syryjczycy nie mogli liczyć na wsparcie Rzymian, widzących w nich sektę żydowską¹³. Zresztą do czasu wydania przez Konstantyna Wielkiego edyktu mediolańskiego w 313 roku chrześcijanie podlegali fałom represji również ze strony Rzymu¹⁴. W latach 330–379 sasanidzki władca Szapur II próbował narzucić swym poddanym zaratusztrianizm jako religię państwową¹⁵; zginęło wtedy trzech katolikosów¹⁶, wielu księży oraz ponad 16 tys. świeckich¹⁷.

Podejrzliwość względem Syryjczyków – jako potencjalnych konspiratorów – nasiliła się po ogłoszeniu przez Teodozjusza chrześcijaństwa oficjalną religią imperium rzymskiego. Chrześcijanie w Persji, chcąc umocnić swoją osłabioną pozycję, odcięli się od współwyznawców na zachodzie na płaszczyźnie hierarchii i doktryny. W 424 roku synod w Markabacie ogłosił katolikos Seleucji-Ktezyfontu najwyższym autorytetem kościelnym¹⁸, zaś w 498 roku Kościół w Persji oderwał się ostatecznie – katolikos Babaj II przyjął bowiem tytuł patriarchy Wschodu, odrzucając wszelką zwierzchność Antiochii i Rzymu¹⁹.

Dystans pogłębiał fakt, że Kościół Wschodu zbliżył się do doktryny nestoriańskiej, a wielu prześladowanych na zachodzie zwolenników Nestoriu-

W. Hage zapewnia, że chrześcijaństwo przyjęło się wśród Syryjczyków już w pierwszej połowie II wieku, choć przyznaje, iż swoją opinię opiera na kwestionowanej *Kronice Arbeli* (*Syriac Christianity in the East*, Kottayam 1988, s. 2), cyt. za: A. I. Laing-Marshall, op. cit., s. 18.

¹¹ Por. R. Le Coz, op. cit., s. 22.

¹² Ibidem, s. 23; Ch. M. Drennon, „(Re)Inventing Macedonia: The Passage from Religious to Territorial Identity”, dysertacja obroniona na University of Texas, Austin 1998, s. 179, cyt. za: A. I. Laing-Marshall, op. cit., s. 18.

¹³ W. S. McCullough, op. cit., s. 10–11, 18.

¹⁴ Ibidem, s. 38.

¹⁵ Władca działał z poduszczenia zaratusztriańskiego kleru, ibidem, s. 102–103.

¹⁶ Katolikos (gr. *katholikós* – „powszechny”) to tytuł patriarchów Kościołów związanych historycznie z patriarchatem antiocheńskim poza Cesarstwem Rzymskim, m.in. nestoriańskiego, jakobickiego i syro-malabarskiego. Oznaczał pierwotnie hierarchę sprawującego władzę nad częścią Kościoła powszechnego. Obecnie bywa zwykle rozumiany jako tytuł zwierzchnika danego Kościoła i traktowany jest jako nadrzędny wobec tytułu patriarchy.

¹⁷ N. Awde, N. Lamassu, N. Al-Jeloo, op. cit., s. 7.

¹⁸ M. Moberg, *The Patriarchal See of Antioch and Seleucia/Ktesiphon: Pattern of a Development that Frightens and Inspires Today*, „The Harp 5”, No. 1–3, lipiec 1992, s. 106, cyt. za: A. I. Laing-Marshall, op. cit., s. 24.

¹⁹ A. S. Atiya, op. cit., s. 219.

sza znalazło schronienie pośród chrześcijan Persji. To właśnie teologiczny wybór, a nie kultura czy język²⁰, stał się podstawą identyfikacji wyznawców Kościoła Wschodu. Ten ostatni stanowił tygiel różnych ludów: syryjsko- i greckojęzycznych chrześcijan z imperium rzymskiego, którzy trafili do państwa Sasanidów jako jeńcy²¹, etnicznych Persów, Aramejczyków, Arabów itp. – wszyscy oni „zapomnieli” swe przedchrześcijańskie tożsamości do tego stopnia, że badacze nie są w stanie określić proporcji poszczególnych grup etnicznych²².

Podobnie teologiczny wybór (za monofizytyzmem lub raczej miafizytyzmem) stał się podstawą tożsamości zachodnich Syryjczyków. Duchowa i religijna tożsamość wczesnych Syryjczyków, będąca uniwersalną tożsamością chrześcijańską, widoczna jest w ich pismach, które przedstawiają wspólnotę jako „Nowy Lud” bądź „Naród”, zbiór członków różnych ludów i „narodów”²³. Sasanidzi widzieli jednak w nestorianach i jakobitach wspólnoty kompetentne, by rozstrzygać sprawy nie tylko religijne, ale też świeckie czy polityczne. Gdy armie perskie okupowały Edesę, chrześcijanom dano wybór – mieli stać się nestorianami albo jakobitami (ponieważ ci nie mieli żadnych powiązań z zewnętrznymi potęgami) lub też zostać zabici²⁴. W ten sposób wydarzenia polityczne wpłynęły na kształtowanie się tożsamości syryjskiej.

2.2. Pod panowaniem arabskim

Bezpośrednio po podboju arabskim w VII wieku sytuacja chrześcijan obrządków wschodnich, którzy dobrze przyjęli zwycięzców²⁵, nie zmieniła

²⁰ S. Brock zauważa, że choć syryjski był głównym językiem liturgii, to inne języki były ciągle używane, a nowe przyswajane (czasem nawet do celów kościelnych) przez syryjskich chrześcijan w odpowiedzi na wymagania otoczenia, cyt. za: idem, *Christians in the Sasanian Empire: A Case of Divided Loyalties*, „Syriac Perspectives on Late Antiquity”, IV, London 1984, s. 17–18.

²¹ W. S. McCullough, op. cit., s. 113.

²² H. Hill, *The Assyrians: The Church of the East* [w:] H. Hill (red.), *Light From the East: A Symposium on the Oriental Orthodox and Assyrian Churches*, Toronto 1988, s. 103, cyt. za: A. I. Laing-Marshall, op. cit., s. 25.

²³ S. Brock, *Christians in the Sasanian...*, s. 12; R. Murray, *Symbols of Church and Kingdom: A Study in Early Syriac Tradition*, London 1975, s. 41; S. J. Beggiani, *Early Syriac Theology: With Special Reference to the Maronite Tradition*, Lanham 1983, s. 79–80.

²⁴ J. Joseph, *The Nestorians...*, s. 25.

²⁵ Patriarcha Jeszujab III (zm. 659) pisał, iż „to Bóg dał Arabom zwycięstwo” oraz że „są oni powiernikami naszej wiary”. Odrzucał zarzuty, że Arabowie chcą nawracać chrześcijan; konwersje na islam według niego powodowała słabość chrześcijańskiego kleru, cyt. za: